

XALILA DÁWLETNAZAROV SHÍĠARMALARÍNDA EVFEMIZMLEDÍN STILLIK QOLLANÍLÍWÍ

Qurbaniyazova Gúlshad

Innovatsiyalıq texnologiyalar universiteti

Baslawısh tálim qánigeligi, 2-kurs sudenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17556360>

Annotaciya: Bul maqalada Xalil Dáwletnazarov shıġarmalarında evfemizmlerdiń tillik hám stillik mánisi qarastırıladı. Evfemizmler kórkem shıġarmanıń ekspressivligin arttırıw, qaharmanlardıń oy-pikirin obrazlı jetkeriw, sonday-aq ómir júzindegi awır temalardı jumsartıp kórsetiw maqsetinde qollanıladı. Maqalada ádebiy mısallar arqalı evfemizmlerdiń ózgeshelikleri tallanadı hám olardıń tildiń rawajlanıwına qosqan úlesi kórsetiledi.

Til oġada quramalı qubılıs bolıp, onı tolıǵıraq hám tereńirek izertlew búgingi kúnniń áhmiyetli wazıypasına aylanbaqta. Sonlıqtan til qubılısları til biliminiń hár túrli tarawlarında úyreniledi. Tildiń mánili birligi bolǵan sózler leksikologiya tarawında úyrenilip, búgingi kúnde onıń rawajlanıw baǵdarları jańasha mazmunda hawij almaqta. Usı orında biz sóz etpekshi bolǵan tilimizdiń áhmiyetli bólegi evfemizmlerge ayırıqsha toqtaıp ótkendi maqul kórdik.

Evfemizm –yunonsha “euphemeo” sózinen alınǵan bolıp “jaǵımlı, álpayımlılıq penen sóyleymen” degen mánisti bildiredi [1, 19].

Apiwayı til menen aytqanda zattıń ya qubılıstıń, sonday-aq háreketiń tuwrıdan –tuwrı atalmastan, jumsartılıp sıpayı túrde ekinshi sóz benen aytılwı evfemizm delinedi [2, 42].

Evfemizmler tekst ishinde tómendegi funkciyalardı atqaradı:

Maǵananı jumsartıw: keybir awır nemese názik taǵıp turdı sıpayı túrde jetkızıw.

Obrazlıq ózgeshelik: qaharmanlardıń tilin bayıtıp, olardıń emocional jaǵdayın kórsetiw.

Stillik tásir: ádebiy teksttiń ekspressivligin asırıw.

Mısalı, Dáwletnazarov shıġarmasındaǵı:

"Ájel tárk áyletti ómiriń baǵın" - ólimdi jumsartılǵan túrde súwretleydi.

"Entelep baratır jasım da" - adamnıń jasın jıllar menen salıstırıwı arqalı ómirdiń ótkinshiligin kórsetedi.

"Erte sóner" - jaqsılardıń erte ómirden ótiwin názik túrde sıpatlaydı.

"Íǵbalıma basılǵan mórdey" - táǵdırdiń awırmanlıǵın sáwlelendiredi.

Bul mısallar evfemizmlerdiń tek sózdiń jumısı emes, sonıń menen birge teksttiń emocionallıq tásirin kúsheytetuǵının kórsetedi.

Evfemizmler bir sózdi ekinshi sóz arqalı mánilik jaqtan jumsartıp, sıpayı túrde beriwden kelip shıqqan sózler bolıwına baylanıslı olar kórkem shıġarma leksikasınıń semantikalıq tásiriligin dóretiwde óz ornına iye. Evfemizmler arqalı avtorlıq tekste de, qaharmanlar tilinde de pikir obrazlılıǵı payda boladı. Máselen: tuwıw sózi tuwra mánisinde uslublıq jaqtan ulıwma biytárep sóz". Ana keshe tuwdı. Xalıq tilinde onıń sıpayı ekspressiv ayırıqshalıqqa iye jas bosandı, kóz jarıdı, ana keshe jas bosandı sózlerinde oġada sezilerli dárejede kórinedi. Evfemizmlerdiń mine usı mánilik tárepi kórkem shıġarmanıń tiliniń obrazlılıǵın payda etiwge járdem ete aladı. Sonlıqtan sóz sheberleri shıġarmanıń leksikasına evfemizmlerdi tańlap óndiriwge ayırıqsha áhmiyet beredi. Biz usı orında evfemizmlerdiń hár túrli mazmunda qollanıw ózgesheliklerin X.Dáwletnazarov shıġarmaları mısasında qarastıramız.

Búlbúl júregińe atıp sadaǵın,

Ájel tárk áyletti ómiriń baǵın,

Sındı árman tolı altın qadağıń,

On gúlińnen ashılǵan tek bir gúliń (122-b)

Ájel tárk áyletti ómiriń baǵın qatarın evfemizm dep alıp qaraǵanımda shayır bunda: sen endi bul dúnyada joqsań, ólgenseń (yaǵnıy óliw sóziniń jumsartılǵan forması) degen sózlerdi stillik jaqtan sıpayılıq penen qollanǵan.

Hesh pitpes sawdalar basımda,

Súrniktiń ǵárremlik tasına,

Entelep baratır jasım da ,

Álwidaǵ jıllarım, álwidaǵ (126-b)

Súrniktiń ǵárremlik tasına- qatarı arqalı biz ómirdiń oyılı biyikli táshwishlerin, bul dúnyanıń aldawlarına, ádalatsızlıqlarına dus kelgenin júdá sheber súwretlegen. *Entelep baratır jasım da* - jıldan –jılǵa adamnıń jasınıń suw kibi aǵıp baratırǵanın, ómirdiń qıyınshılıqları menen qartayıp atırǵanın ápiwayı hám tartımlı mazmunda súwretlep bergen.

Haq tuwrı sózliler dım erte sóner,

Kimdur nákas bolsa jas kórer uzaq (129-bet)

Erte sóner-bunda shayır jaqsı adamlardı jaqtılı juldızǵa teńep súwretlewi arqalı insanlardıń erte ólimin stillik jaqtan júdá mazmunlı jarıtıp bergen.

Gúnayın ne? Táǵdir tisin qayradi

Ómir otawınıń jawıp túńligin (130-bet)

Táǵdir tisin qayradi, ómir otawınıń túńligin jawıp- bunda da qurǵaq bayanlaw emes al, bul omirdegi erte dúnyadan ótken adamlardı súwretlew ushin usı qatarlardı júdá sheber qollanǵan.

Nápesi ot ushqın diydarı

Iǵbalima basılǵan mórdey (!32-bet)

Iǵbalima basılǵan mórdey- mańlayına jazılǵan jazmish yekenin ápiwayı mór arqalı stillik jaqtan júdá sheber bayanlaǵan.

Talaylardıń kewil tarlari shókken (135-bet)

Kewil tarlari shókken-bul dúnyada insanlardıń hár qiyli omir mashqalalarındaǵı qiyin qisqılıqlardan kewillweri qabarǵanıń bildiriw ushin shayır stillik mánide usınday qatarlardı óziniń oy eleginen ótkergen.

Táshwish tiyrewishin ótkerip

Dárt tumarın kóksime taqtım (145-bet)

Bul qatarlar arqalı shayır ózinińboyına pútkil dárttı sińdirip tek sonıń menen jasap atırǵan insandı kórsetiw maqsetinde stillik jaqtan nátiyjeli qollanǵan.

Yaranlar qaltis jol tutti qáyteyin?

Alpıs biy lebizin jutti,qáyteyin? (145-)

Qaltis jol tutti, lebizin jutti –qatarları arqalı shayır stillik jaqtan adamlar ushin jaqsılıq alıp kelmeytuǵın qáwip qáterli joldı tańladı dep, al lebizin jutiwi bul wádesine sadıq qala almaw, aytqan sózinen shıǵa almaytuǵınlar haqqında júdá tartımlı mazmunda súwretlep bergen.

Kúnlerim diziliskén tirnalar,

Ómirim dem sayın urlanar (149-bet)

Ómirim dem sayın urlanar- ómiriniń kózdi ashıp jumǵansha zuwlap ótip baratırǵanday dep tuwrıdan –tuwrı aytpastan onı mazmunlı túrde stillik jaqtan búrkep súwretlegen.

Juwmaqlap aytqanda qaraqalpaq tilinde evfemizmlerdiń stillik maqsetlerde qollanılıwın X.Dáwletnazarov shıǵarmaları mısasında kórip shıqtıq hám usı tiykarda olardıń hár qiyli mazmunda,turmistiń hár túrli salalarında, hátteki awizeki sóylew tilimizde de júdá jiyi qollansaq maqsetke muwapiq bolatuǵınlıǵın anıqladıq.

Demek, evfemizmlerdiń bunday kórinislerde qollaniliwi biziń sóylew tilimizdiń de bayıp hám rawajlanıp bariwına óz úlesin qosıp atırǵanlıǵınıń gúwasi bolamız.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.T Irisqulov “Tilshunoslikka kirish” –Toshkent, :Yangi asr avlodi 2009
2. Бердимуратов Е.”Хәзирги ҡарақалпақ тили. Лексикология”. -Нәлкис, :Билим 1994.
3. Dáwletnazarov X. “Xosh qal, jaslıǵım!...” -Nókis. :Qaraqalpaqstan. 1993